Gabriel Mihăilescu

O COPIE MANUSCRISĂ A *PROLOGARIULUI* MITROPOLITULUI DOSOFTEI DE LA SFÂRŞITUL SECOLULUI AL XVII-LEA

De mai multă vreme, ms. rom. 339 BAR se află în atenţia cercetătorilor ca o posibilă copie manuscrisă după culegerea hagiografică alcătuită de mitropolitul Dosoftei şi tipărită în patru tomuri între 1682 şi 1686. După cum se ştie, ultimele două tomuri din *Viaţa şi petreacerea svinţior* sunt incomplete, Dosoftei nereuşind să tipărească decât biografiile sfinţilor de până la 10 iunie, pentru tomul III (lunile martie–iunie), şi doar cele pentru primele 12 zile din iulie, din tomul IV (lunile iulie–august). Ms. rom. 339 conţine *Vieţile sfinţilor* pentru intervalul martie–august, adică tocmai partea care corespunde ultimelor două tomuri ale culegerii lui Dosoftei tipărite doar parţial din cauza plecării intempestive în exil a mitropolitului Moldovei alături de trupele regelui Sobieski (septembrie 1686).

În 1931, Iulian Ştefănescu[1] emite cel dintâi ipoteza conform căreia ms. rom. 339 ar reprezenta copia *Prologariului* lui Dosoftei pentru lunile martie–august, incluzând aşadar şi părţile inedite ale traducerii primei colecţii hagiografice în limba română. Jumătate de secol mai târziu, Cătălina Velculescu[2] reia supoziţia lui Iulian Ştefănescu exprimându-şi însă unele îndoieli în privinţa valabilităţii acesteia. În anii din urmă, proba cvasiidentităţii unor „vieţi" copiate în ms. rom. 339 cu cele corespunzătoare din culegerea lui Dosoftei a fost făcută în două rânduri. Silvia Marin-Barutcieff a transcris şi publicat textul (acefal) al *Vieţii Sfântului Hristofor* din ms. rom. 339, constatând „asemănarea foarte mare" dintre acesta şi biografia sfântului inclusă în ediţia mitropolitului moldovean[3]. Noi înşine am urmărit

[1] *Legendele despre Sfântul Constantin în literatura română*, în „Revista istorică română", I, 1931, p. 266–267, nota 2; de fapt, ipoteza lui Iulian Ştefănescu este prezentată de acesta ca o certitudine, care nu se bazează însă pe un examen atent al celor două culegeri (cu excepţia textului referitor la Sf. Constantin): „De altfel întreg manuscrisul e o reproducere – cu particularităţi fonetice proprii dialectului muntean – a «Vieţilor sfinţilor» lui Dosoftei de la 1 martie la 31 august" (*ibid.*, p. 266).

[2] *Soarta unei culegeri bizantine de literatură. Variante româneşti ale „Prologului"*, în vol. *Cărţi populare şi cultură românească*, Bucureşti, Ed. Minerva, 1984, p. 87, nota 16; cf. şi Cătălina Velculescu, *La poartă la Ţarigrad şade-un fecior de-mpărat*, în vol. *Manuscrise bizantine în colecţii din Bucureşti/Byzantine Manuscripts in Bucharest's Collections*, coord. Ileana Stănculescu, Bucureşti, Ed. Institutului Cultural Român, 2009, p. 47.

[3] Silvia Marin-Barutcieff, *Viaţa Sfântului Hristofor*, ediţie şi studiu introductiv, în vol. *Texte uitate. Texte regăsite*, Bucureşti, Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă, 2002, p. 7–43.

LR, LX, nr. 1, p. 116–126, Bucureşti, 2011

BDD-A526 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:53:34 UTC)

conformitatea dintre cele două culegeri hagiografice pentru primele zile ale lunii aprilie şi am ajuns la concluzia că textele din ms. rom. 339 sunt, cu excepţia câtorva substituiri la nivel fonetic şi lexical, copii fidele după „viețile" aceloraşi sfinţi conţinute în *Prologariul* lui Dosoftei[4]. În prelungirea acestor constatări, am considerat că nu ar fi lipsită de interes o cercetare extinsă asupra întregului manuscris pentru a se putea stabili în ce măsură ipoteza descinderii textului, în totalitatea sa, dintr-o versiune manuscrisă a *Vieților* dosofteiene se confirmă sau nu. Rezultatele acestei investigaţii sunt prezentate în cele ce urmează.

Codicele românesc aflat sub cota ms. rom. 339 în colecţia de manuscrise a Bibliotecii Academiei Române este de format *in-quarto* (27×18,5 cm)[5] şi cuprinde 284 file (cu 26 de rânduri pe pagină), împărţite în 49 de caiete[6] de câte 6 file fiecare (marcate prin signaturi pe prima şi pe ultima filă a caietului), scrise cu cerneală neagră şi roşie (pentru titluri şi unele iniţiale) de o singură mână. Din manuscris lipsesc prima filă (începutul *Vieţii Sfintei Evdochia* de la 1 martie; *incipit*: „...care n-am mai auzit în neamul mieu", f. 1); două file, de la 13 martie, care se aflau între f. 26 şi 27; alte trei file, între f. 139 şi 140, de la începutul *Vieţii Sfântului Hristofor* (9 mai)[7]; precum şi ultimele file, corespunzând intervalului 27–31 august. Textul copiat se întrerupe la începutul zilei de 27 august, lăsând neterminată *Viaţa preapodobnicului Pimen* (*desinit*: „Iară întrebă oarecine şi-i zise: «Dar de voiu...»", f. 284^{v}). Pe prima filă albă de la sfârşitul codicelui este lipit un fragment dintr-o filă ruptă care păstrează, pe recto, o porţiune din *Punerea în raclă a brâului Maicii Domnului* (31 august), iar, pe verso, o parte din *Viaţa Sf. Alexandru* (30 august)[8]. Manuscrisul, donat Bibliotecii Academiei Române de către D. A. Sturdza, conţine mai multe frontispicii în peniţă, la filele 69^{v}, 127, 142^{v} şi 224^{v}. Însemnările prezente pe unele dintre filele codicelui ne oferă câteva indicii preţioase în încercarea de datare şi localizare a acestuia. Astfel, din însemnările de la filele 1–6 şi 142^{v} rezultă că, în 1727, manuscrisul se afla în posesia fraţilor „Doico copilul" şi Năstase (f. 142^{v}) sau Anastasi (f. 4), „logofăt ot Tatine" (astăzi, Cetatea Veche, jud. Ilfov[9]), fiii „popii Neagoe"(f. 142^{v}). Mai multe însemnări aparţin celor care au desenat frontispiciile cu ornamente florale de la filele menţionate: un Radu „ot vel cămăraş", care scrie „în zilile preluminatului domnului nostru Io Costandin B<asarab> Voevod Brâncoveanul" (din păcate, porţiunea de hârtie unde fusese notat anul însemnării

[4] Gabriel Mihăilescu, *Viaţa sfintei Maria Egipteanca. Cele mai vechi traduceri, manuscrise şi versiuni. Studii şi texte*, Bucureşti, Ed. Universităţii din Bucureşti, 2008, p. 140–141, 188.

[5] Vezi descrierea manuscrisului şi în Gabriel Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti*, vol. I, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978, p. 92.

[6] Din caietul 49 se mai păstrează doar primele trei file ale acestuia.

[7] Silvia Marin-Barutcieff, *ed. cit.*, p. 27, 31.

[8] Vezi şi Iulian Ştefănescu, *st. cit.*, p. 267.

[9] Cătălina Velculescu, *Soarta unei culegeri...*, p. 87.

BDD-A526 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:53:34 UTC)

este ruptă)[10], şi un Frâncul logofăt, autor al altor două astfel de însemnări, datate 1710 şi 1711[11], şi al unei încercări de condei: „Scrisei cu un condei de raţă, ca să văz cum scrie şi văz că scrie binişor, numai log<o>f<ă>t nu ştie scrie: Frâncul lf" (f. 126^{v})[12]. În legătură cu acest din urmă personaj, N. A. Ursu crede că-l poate identifica cu Ion Frâncul sau Ioan Romanul, traducătorul *Foletului novel* şi posibilul autor al *Istoriei Ţărâi Rumâneşti*, atribuită de N. Iorga stolnicului Constantin Cantacuzino[13]. Argumentaţia reputatului filolog ieşean – foarte laborioasă şi bazată, în principal, pe similitudini de grafie şi/sau stil între textele aduse în discuţie – este destul de convingătoare, fără a putea fi însă considerată, în opinia noastră, decisivă, cel puţin în ceea ce priveşte paternitatea *Istoriei Ţărâi Rumâneşti*. Însemnările din ms. rom. 339 ale acestui Frâncul logofăt[14], identificat cu Ion Frâncul, îl îndrituiesc pe N.A. Ursu să conchidă că fostul logofăt al mitropoliei Ţării Româneşti nu „dispare între 1703–1706", cum credea Emil Vârtosu[15], ci trăia încă, poate „bătrân şi bolnav"[16], la 4 ianuarie 1711 (anul însemnării de la fila 127). În ceea ce ne priveşte, însemnările de pe filele codicelui ne ajută să considerăm ca termen *ad quem* pentru copierea acestuia data de 12 august 1710, când a fost desenat primul frontispiciu al logofătului Frâncu. De asemenea, putem stabili, în baza aceloraşi însemnări, că manuscrisul a fost alcătuit în Ţara Românească, aşa cum ne indică de altfel şi particularităţile sudice de grai care sunt majoritare în limba textului.

Confruntarea atentă a porţiunilor comune de text (cu excepţia „vieţilor" cuprinse între filele 6–11^{v}[17]) din ms. rom. 339 şi din *Viaţa şi petreacerea svinţior* conduce neîndoios la concluzia că, cel puţin pentru aceste porţiuni de text – şi anume: „vieţile" pentru 1 martie, 5 martie–10 iunie şi 1 iulie–12 iulie –, codicele muntean este o copie destul de fidelă a culegerii lui Dosoftei. Argumentele pe care se întemeiază această concluzie sunt numeroase şi rezultă din mai multe tipuri de constatări. Faptul că aşa numitul „manuscris de la Tatina"[18] descinde direct din traducerea mitropolitului moldovean poate fi ilustrat prin juxtapunerea a două mostre de text din *Viaţa Sfintei Evdochia* de la 1 martie:

[10] Vezi frontispiciile şi însemnările de la f. 142^{v} şi 224^{v}.

[11] „Această floricică o-m făcut eu Frâncul. Av<gust> 12, l<ea>t 7218 <1710>" (f. 69^{v}); „Această floricică o-m făcut eu Frânculu. Ghen<arie> 4, l<ea>t 7219 <1711>" (f. 127).

[12] În *Catalogul* său, G. Ştrempel nu menţionează însemnările de la f. 44 (aparţinând unui anume Costandin), 77 (unde se semnează din nou „Frâncul") şi 224^{v} (cea a lui „Radu ot vel cămăraş", sub un frontispiciu).

[13] N. A. Ursu, *Paternitatea „Istoriei Ţărâi Rumâneşti" atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino. Studiu filologic*, Iaşi, Ed. Cronica, 2009, p. 26–53 şi urm.

[14] Semnătura sa apare şi pe fila 77.

[15] *„Foletul novel", calendarul lui Constantin Vodă Brâncoveanu, 1693-1704*, Bucureşti, 1942, p. XIX.

[16] N. A. Ursu, *op. cit.*, p. 53.

[17] Despre acestea va fi vorba mai jos.

[18] Vezi Silvia Marin-Barutcieff, *ed. cit.*, p. 27.

BDD-A526 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:53:34 UTC)

Ms. rom. 339 BAR	Dosoftei, *Viaţa şi petreacerea svinţior*, Iaşi, 1682–1686
„Iar ea zise lui: «Dar cum mă voiu ţinea apoi, daca-m*i* voiu răsipi avuţia, ci sânt deprinsă a mă ţinea bine şi nu poci răbda la lipsă. Dară cine mă va griji? Dară şi cum mă voiu încreade câte spuseşi? Oare iaste adevărat binele ce vor dobândi în rai carii lasă ale lumii, ca să viu şi eu cu osârdie la Domnul Hristos să-i slujăsc cu toate zilele vieţii meale şi să fiu a mulţi păcătoşi chip de pocăinţă.»” (f. 1[v])	„Iară ea dzâsă lui: «Dară cum m-oi ţânea apoi, deacă-m voi răşchira avearea, că sânt deprinsă a mă ţânea bine şi nu poci răbda la lipsă. Dară cine m-a griji? Dară şi cum m-oi încreade de câte-mi spusăşi? Ore iaste adevăr binele ce or dobândi în rai carii lasă ale lumii, ca să viu şi eu cu osârdie la Domnul Hristos, să-i slujesc tote dzâlele vieţii meale şi să fiu a mulţi păcătoşi chip de pocăinţă.»” (f. 335)[19]

Se observă cu uşurinţă cvasidentitatea celor două texte. Prin numeroasele sondaje pe care le-am efectuat, constatarea poate fi prelungită asupra tuturor porţiunilor comune de text menţionate mai sus. Din cele două eşantioane prezentate se vede, de asemenea, preocuparea copistului de a înlocui, prin echivalente „literare” şi munteneşti, o serie întreagă de particularităţi de limbă vorbită şi de grai nordic proprii scrierilor lui Dosoftei: prezenţa africatei *dz* (înlocuit cu *z*, în ms. rom. 339); *s*, *ţ*, *dz* duri *vs*. *s*, *ţ*, *z* moi (în ms. rom. 339); *j* moale *vs*. *j* dur; formele regionale ale auxiliarului *a vrea* (*oi*, *a*, *or*) *vs*. formele literare ale acestui auxiliar (*voiu*, *va*, *vor*); grafia cu *o* nediftongat *vs*. prezenţa diftongului *oa*[20]. Copistul are deopotrivă tendinţa de a substitui anumiţi termeni din textul lui Dosoftei cu sinonime care îi sunt mai familiare sau i se par mai potrivite: *a răsipi* pentru *a răşchira*; *avuţia* pentru *avearea*. În general vorbind, în ms. rom. 339 sunt înlocuite majoritatea moldovenismelor, a neologismelor sau a termenilor specifici traducerilor lui Dosoftei, precum şi unele slavonisme. Câteodată, şi cu o frecvenţă mai mare în prima jumătate a manuscrisului, cuvântul înlocuit din traducerea lui Dosoftei este însemnat marginal (*rareş*, substituit prin *spânatec*, f. 13; *rucodealie*, substituit prin *lucrul mâinii*, f. 59[v]; *Dextrul, eparhul pretoriului*, substituit prin *Dextrul, mai marele divanului*, f. 112) sau, mai rar, cuvântul preluat de la Dosoftei şi lăsat la

[19] Pentru citatele şi trimiterile la ediţia lui Dosoftei (Iaşi, 1682–1686) am folosit exemplarul înregistrat la Biblioteca Academiei Române sub cota CRV 73 ca unicat şi care cuprinde toate cele patru tomuri ale culegerii legate într-unul singur. Trimiterea la o anumită filă din această lucrare o facem prin raportare la numerotarea modernă, unitară, din acest exemplar.

[20] Vezi Constantin Lacea, *Untersuchung der Sprache der „Viaţa şi petreacerea svinţilor” des Metropoliten Dosoftei*, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig”, Leipzig, 1898, p. 51–144, precum şi Laura Manea, *Dosoftei „Viaţa şi petreacerea svinţilor”. Studiu lingvistic*. *Partea I*, Iaşi, Ed. Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, 2006, p. 90–94.

BDD-A526 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:53:34 UTC)

locul lui în text este glosat marginal (*caligraf*, glosat *bun scriitoriu*[21], f. 23^{v}). Alteori, termenul în cauză nu este substituit, ci, în locul lui, este lăsat un spațiu liber în text, fiind însă, de asemenea, notat marginal (de ex.: *holcă*, f. 13; *hâtru*, f. 14^{v}; *buiac*, f. 33^{v}; *teatrum*, f. 46). În „manuscrisul de la Tatina" sunt însă preluate, cu neînsemnate modificări, şi câteva dintre adnotările marginale ale mitropolitului moldovean din *Viața şi petreacerea svinților*: „Svânta icoana Preacistii l-au vădit în Edesa. Acest cuvânt iaste înapoi 41 de foi, a 2<-a> față, în 32 de verşuri"[22] (f. 41^{v}; *Viața Sfântului Alexie, omul lui Dumnezeu*, la 17 martie); „Svinții roagă pentru noi şi ei ştiu de noi. Sânt vii în Hristos"[23] (f. 42^{v}; la aceeaşi viață de sfânt); „Ca să vază vrăjmaşii crucii"[24] (f. 71; *Viața Sfintei Maria Egipteanca*, la 1 aprilie). Nu lipsesc din codicele muntean adaosurile personale şi comentariile lui Dosoftei la câteva dintre „viețile" pe care le traduce. Aşa este, de exemplu, evocarea pe scurt, în stil polemic, a celor şase împărați iconoclaşti ai Bizanțului, urmată de o referire plină de năduf la ereziile „sămănate" în Ardeal de Calvin şi Luther[25] sau amintirile legate de vizitarea moaştelor aflate în peştera de la Lavra Pecerska din Kiev, precum şi cele privitoare la unii sihaştri români[26]. În ms. rom. 339 sunt transcrise, de asemenea, şi unele – puține – epigrame dedicate unor sfinți şi traduse de Dosoftei din *Mineiele* greceşti[27].

Unul dintre elementele care o determină pe Cătălina Velculescu să se îndoiască de concordanța deplină dintre conținutul ms. rom. 339 şi cel al culegerii lui Dosoftei este pasajul din dreptul zilei de 10 iulie în care „se aminteşte o întâmplare cu o pictură din «cetatea Kazan» inexistentă la ziua respectivă în *Prologul* din 1685", ea lipsind, de asemenea – se subînțelege – şi din *Prologul* mitropolitului Moldovei. Aşa cum doamna Velculescu a arătat cea dintâi[28], *Proloagele* apărute la Moscova, în 1685, constituie una dintre sursele părții a II-a (incluzând tomurile III şi IV) a *Prologariului* lui Dosoftei. Din sondajele pe care le-am efectuat rezultă că majoritatea covârşitoare a „cuvintelor" şi a „învățăturilor" de aici, ca şi unele dintre „vieți" (cum ar fi *Viața Sfântului Zosima*, de la 4 aprilie[29]) sunt traduceri fidele[30]

[21] Aceasta este, de fapt, traducerea din slavonă în română a glosei din culegerea lui Dosoftei: *dobro pisecĭ* (f. 352).

[22] Cf. Dosoftei, *op. cit.*, f. 366^{v}.

[23] Cf. *ibidem*, f. 367.

[24] Cf. *ibidem*, f. 388.

[25] La 8 martie , f. 18; cf. Dosoftei, *op. cit.*, f. 347^{v}.

[26] La 9 iunie, f. 204; cf. Dosoftei, *op. cit.*, f. 482^{v}–483.

[27] La 4 mai, pentru Sf. Pelaghia (f. 130^{v}), la 27 mai, pentru Sf. Elladie (f. 179^{v}), şi la 3 iulie, pentru Sf. Iachint (f. 225^{v}).

[28] Vezi Cătălina Velculescu, *Soarta unei culegeri...*: „În a doua parte a cărții (începând cu luna martie), devine evident că a cunoscut şi o ediție a rusă a *Proloagelor*" (p. 77–78).

[29] Vezi şi G. Mihăilescu, *op. cit.*, p. 186–190.

[30] După cum am putut constata şi noi, confruntând o mare parte din „cuvintele" şi „învățăturile" din cele două culegeri.

BDD-A526 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:53:34 UTC)

ale textelor aflate în *Prologul* moscovit. Probabil din neatenție însă, aceeaşi reputată cercetătoare a literaturii române vechi nu a observat că „ivirea svintei icoane [...] în cetatea Cazan" figurează atât în *Prologariul* lui Dosoftei[31], cât şi în „manuscrisul de la Tatina" (f. 237^{v}–238), într-o formulare cvasiidentică, precum şi în tomul al II-lea al *Prologului* de la Moscova, unde „minunea" nu este doar consemnată, ci relatată pe larg (f. 550–552^{v}). În toate cele trei culegeri însă, „ivirea svintei icoane..." este menționată în dreptul zilei de 8 iulie, şi nu al celei de 10 iulie!

Principala piedică în recunoaşterea ms. rom. 339 drept o copie realizată după partea a II-a a *Vieții şi petrecerii svinților* o constituie, aşa cum a observat Cătălina Velculescu, neconcordanța existentă între traducerea „vieților" din anumite locuri ale codicelui şi cea din ediția de la Iaşi: „Textul este în multe locuri identic cu cel corespunzător din ediția Dosoftei a *Proloagelor*. În alte locuri însă, această copie «brâncovenească» reproduce o altă variantă ce diferă atât de *Proloagele* lui Dosoftei, cât şi de ediția din 1685 de la Moscova (unde se oglindeau vechile traduceri sud-slave)" [32]. Explicația acestor nepotriviri – reperabile doar între filele 6–11^{v} – rezidă în modul greşit în care au fost legate primele caiete ale manuscrisului. Astfel, caietul 2 al codicelui (f. 6–11^{v}), numerotat ca atare, cuprinde „viețile" corespunzătoare zilelor de 5 (ultima parte[33]), 6, 7, 8 şi 9 (doar începutul[34]) martie, lăsând neterminată *Viața Sfintei Evdochia* (de la 1 martie)[35], aceasta din urmă copiată cu certitudine din Dosoftei şi care este transcrisă pe caietul 1. Caietul 3 continuă, surprinzător, cu zilele de 5 martie (fără început)[36], 6, 7, 8, 9 martie ş.a.m.d. Zilele curg în continuare fără alte hiatusuri (în afară de cele pricinuite de filele lipsă menționate mai sus). Cu excepția textelor din caietul 2, toate celelalte „vieți", „cuvinte", „pilde" din ms. 339 au o singură sursă[37]: *Viața şi petreacerea svinților*. Mai trebuie adăugat că atât caietul 2, cât şi celelalte caiete ale manuscrisului au fost scrise de aceeaşi mână şi cu aceeaşi cerneală. Aşadar pentru cuprinsul zilelor de 5 (parțial), 6, 7, 8 şi 9 (parțial) martie avem, în „manuscrisul de la Tatina", două variante ale aceloraşi „vieți", dintre care cea de-a doua descinde, în mod sigur, din culegerea lui Dosoftei. Pentru această porțiune a calendarului conținutul „vieților" şi succesiunea sfinților pomeniți este aceeaşi în ambele cazuri şi ea corespunde

[31] Vezi Dosoftei, *Viața şi petreacerea svinților. Iaşi, 1682–1686*, ed. îngijită de Rodica Frențiu, Cluj, Ed. Echinox, 2002, p. 422. Am recurs, pentru această trimitere, la singura ediție modernă integrală a culegerii lui Dosoftei, deoarece în exemplarul unicat CRV 73, pe care l-am folosit altminteri, textul tipărit de Dosoftei se opreşte la 7 iulie (f. 506^{v}).

[32] Vezi Cătălina Velculescu, *Soarta unei culegeri...*, p. 87.

[33] *Incipit*: „...spunem una den ceale multe" (f. 6) (*Viața Sf. Conon Grădinarul*).

[34] *Desinit*: „...şi să să închine la idoli" (f. 11^{v}) (*Sfinții 40 de mucenici din Sevastia*).

[35] *Desinit*: „şi herotoniră pre dânsul ca un..." (f. 5^{v}).

[36] *Incipit*: „... că aşa să numiia, o plecă să trăiască amândoi în curăție" (f. 12) (*Viața Sf. Conon de Isavria*).

[37] Cel puțin până unde aceasta poate fi verificată!

BDD-A526 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:53:34 UTC)

celei din *Mineiele* greceşti. Este vorba deci de două traduceri diferite efectuate, foarte probabil, după aceeaşi sursă grecească. Să mai menţionăm şi că cele două traduceri diferă nu numai între ele, ci şi faţă de textul corespunzător aflat în ediţia de la Buzău a *Mineielor* (1698), tipărite de episcopul Mitrofan. Transcriem în continuare patru fragmente care să ilustreze diferenţele şi similitudinile existente între variantele de traducere ale aceluiaşi text consacrat pomenirii sfinţilor mucenici de la Hersona, pe 7 martie:

Ms. rom. 339 (caietul 2)	*Mineiul pe martie*, Buzău, 1698
În al şaseleasprezeace an de înpărăţia lui Dioclitian, fie trimes pre sfântul al Ierusalimului, pre Ermon episcopul la ceale limbi să le propoveduiască cuvintele Apostolilor şi porânca lui Hristos. Aceşti dumnezeieşti părinţi ai noştri trimişi fură la cetatea şchithilor şi în toată ţara lor pre Efrim, iar pre Vasilie la Hersona. şi deaca ajunse acolo, începu a propovedui şi a mărturisi de credinţa lui Hristos. Iar acei oameni necredincioşi apucară-l şi-l bătură şi-l goniră den târgu. Iar acolo, împotriva târgului, vreo milă de loc, lăcuia un sihastru într-o peşteră. Fost-au greşit târgului şi-l chema Parthenie. (f. 7)	La 16 ani ai împărăţiei lui Dioclitian, trimiţînd preasfântul episcopul Ierusalimului, Ermon episcop, pre la bogate limbi ca să propoveduiască apostoleaşte cuvântul şi să mărturisească pre Hristos, fură trimişi de dinsul şi aceşti purtători de Dumnezeu, părinţii noştri, în ţara tavroşchithilor, însă Efrem la Şchithia în cetate, iară Vasilie la Hersona. Deci sosind în cetate şi propoveduind pocăinţă şi întoarcere spre credinţă, fu bătut şi gonit den cetate de cei de loc ca un vestitoriu de politie noao socotindu-l şi stricătoriu de ceale de moşie obicine şi de leage. şi lăcui în peştera ce-i zic Parthenon... (f. 17^{v})
Ms. rom. 339 (caietul 3)	Dosoftei, *Viaţa şi petreacerea svinţilor*, Iaşi, 1682–1686
La zeace ani a împăratului Deoclitian, trimiţând sfântul Ermon, episcopul de la Ierusalim,/ episcopi pre la osibite limbi să strige credinţa apostoleaşte prin păgâni şi să mărturisească pre Domnul Hristos, trimis-au şi pre aceştia la Schinthii Tavriei: Efrem în Schinthie, iar Vasileos în Herson. şi sosind în oraş, strigând pocăinţă şi credinţă în Domnul Hristos, bătură-l şi-l izgoniră den oraş ca pre un stricătoriu de leagea lor şi trecut în bătrâneaţe. şi să aşăză denafară de lăcuia într-o peşteră ci-i zic Parthenos... (f. 13^{v}–14).	La dzeace ani a împăratului Dioclitian, trimiţând svântul Ermon, episcopul de Ierusalim, episcopi pre la osăbite limbi, să strige credinţa apostoleaşte prin păgâni şi să mărturisască pre Domnul Hristos, trimis-au şi pre aceştia la Schithii Tavriei: Efrem în Schithia, iară Vasileos la Herson. şi sosând în oraş, strigând pocăinţă şi credinţă în Domnul Hristos, îl bătură şi-l izgoniră din oraş ca pre un stricători de leagea lor şi de petreacerea bătrână. şi să aşedză dinafară, de lăcuia într-o peşteră ce-i dzâc Parthenon... (f. 344^{v})

BDD-A526 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:53:34 UTC)

Mai întâi, se poate remarca, încă o dată, conformitatea deplină (cu excepţia unor particularităţi de grai, a câtorva mici greşeli de copist, precum şi a uneia mai mari: „trecut în bătrâneaţe", în loc de „petreacerea bătrână") dintre textul din ms. rom. 339 (caietul 3) şi traducerea lui Dosoftei. Interesant este că Dosoftei însuşi face, în acest loc, o greşeală – pe care o regăsim întocmai în codicele nostru – scriind „dzeace" în loc de şaisprezece (aşa cum apare în *Mineiul* grecesc, la fel în celelate două variante de traducere ale acestei „vieţi"). Sunt de observat, apoi, diferenţele mari dintre traducerea lui Dosoftei şi cea pe care o găsim în caietul 2 al manuscrisului. Aici, textul – în care particularităţile munteneşti par a fi mai pronunţate decât în restul caietelor manuscrisului – este, pe alocuri, confuz şi cu multe erori de traducere (unele greşeli ar putea să fie atribuite şi copistului). Credem că traducătorul acestei porţiuni de *Prolog* (din caietul 2) fie nu ştia bine limba greacă, fie realizează această traducere superficial şi în mare grabă. În sfârşit, să mai observăm prezenţa unor divergenţe semnificative şi între varianta lui Dosoftei şi cea din *Mineiele* lui Mitrofan, de la 1698. Ele se regăsesc, de altfel, în proporţii variabile, pe toată întinderea acestor două lucrări. Putem conchide de aici că alcătuitorii ediţiei de la Buzău – şi în primul rând Radu Greceanu, traducătorul textelor – vor fi optat uneori pentru o nouă tălmăcire a „vieţilor" aflate în *Mineiele* greceşti (chiar şi atunci când şi Dosoftei urmează versiunea scurtă), chiar dacă, în numeroase alte cazuri, ei nu au făcut decât să remanieze traducerile existente în culegerea lui Dosoftei (pentru versiunile scurte) şi nu doar pe cele din partea tipărită, ci şi, probabil, pe acelea rămase în manuscris[38]. Sigur este însă că, în ms. rom. 339, caietul 2 cuprinzând o tălmăcire diferită a sinaxarului pentru intervalul 5–9 martie, realizată în Ţara Românească, a fost legat greşit în locul caietului 2, care ar fi trebuit să conţină traducerile lui Dosoftei corespunzătoare perioadei 1–5 martie. Probabil că pe masa de lucru a copistului se aflau două culegeri diferite de *Vieţi de sfinţi* acoperind aceeaşi perioadă a anului (lunile martie–august), iar la legarea celor două manuscrise caietele însemnate cu signatura 2 au fost inversate, din greşeală[39]. Această altă culegere hagiografică, din care s-au păstrat doar cele şase file rătăcite în ms. rom. 339, s-ar putea să fie o copie după o posibilă continuare a *Proloagelor* pentru primele patru luni ale anului bisericesc (septembrie–decembrie), traduse la Mănăstirea Cozia, la îndemnul părintelui egumen Anania, în 1675, şi conservate în ms. rom. 2602 BAR[40].

[38] Aduse, probabil, din Moldova de Mitrofan, fostul discipol şi meşter tipograf al mitropolitului Dosoftei.

[39] Faptul că cel de-al doilea caiet acoperă intervale diferite ale calendarului religios în cele două culegeri se explică prin aceea că Dosoftei alege să traducă *Viaţa Sfintei Evdochia*, de la 1 martie, în varianta dezvoltată (tradusă din culegerea lui Agapie Landos, *Kalokerini*, Veneţia, 1656; vezi N. A. Ursu, Nicolae Dascălu, *Contribuţii documentare privitoare la viaţa şi activitatea mitropolitului Dosoftei*, Iaşi, Ed. Trinitas, p. 78), în vreme ce *Prologul* muntean cuprindea, cel puţin în această secţiune a sa, doar vieţi pe scurt transpuse în română din *Mineiele* greceşti.

[40] Vezi Cătălina Velculescu, *Soarta unei culegeri...*, p. 76–77, 80.

BDD-A526 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:53:34 UTC)

Rămâne de văzut în ce măsură partea finală a manuscrisului, care corespunde „vieților” din lunile iunie (10, parțial–30), iulie (13–31) şi august (1–27) – adică cele care nu au mai ajuns să fie tipărite de Dosoftei –, ar putea fi o copie realizată după versiunea originală manuscrisă (sau, poate, după o copie a acesteia) lăsată în urmă de mitropolitul Moldovei, la plecarea sa în exil, în 1686. Din nefericire, lipsesc din această parte a manuscrisului trăsături proprii scrierii lui Dosoftei: adaosuri sau comentarii personale, utilizarea altor surse în afara *Mineielor* greceşti (de ex., *Proloagele* de la Moscova sau culegerile hagiografice ale lui Agapie Landos), traducerea unor stihuri emblematice pentru un anume sfânt, prezența anumitor elemente lexicale specifice[41] etc. Aceste absențe nu constituie însă argumente hotărâtoare în sensul respingerii ipotezei enunțate mai sus, dar îngreunează foarte mult încercarea de a aduce probe decisive în favoarea susținerii acesteia. Două tipuri de argumente pot fi invocate totuşi în sprijinul supoziției menționate. Mai întâi, argumente de ordin lingvistic. Aşa cum am arătat mai sus, copistul manuscrisului 339 pare a fi muntean după modul în care, în „viețile” pe care le-am putut confrunta cu cele corespunzătoare din ediția Dosoftei, înlocuieşte particularități moldoveneşti sau nordice cu cele curente în Țara Românească. Cu toate acestea o serie întreagă de elemente fonetice şi lexicale specifice graiurilor nordice (sau numai Moldovei) se regăsesc, ocazional sau cu o frecvență mai mare, în textele manuscrisului ca urmare a influenței venite dinspre modelul după care s-a realizat copia. Exemple suficiente, în acest sens, din codicele nostru se întâlnesc atât în partea comună cu „viețile” tipărite de mitropolitul moldovean, cât şi în cea pentru care, deocamdată, nu putem decât să construim ipoteze[42]: *z* dur în *Dumnezău*, dar şi, mult mai rar, *Dumnezeu*; durificarea sporadică a lui *s* (*sângur*, f. 250^{v}; *sămăna*, f. 212^{v}) sau *ț* (*țăpi*, f. 253^{v}); grupul consonantic *sv* în *svântul*, *svânta*, *svinții*, *svinția sa* (grupul *sf* apare doar sporadic) şi în *svat* (f. 223, 266), formă folosită alături de *sfat* (f. 265^{v}, 213^{v}); conservarea lui *u* în *preut* (f. 275^{v}, 208^{v}), *preuți* (f. 271), *preuție* (f. 213, 247^{v}), alternând cu exemple, mult mai puține, în care *u* a trecut la *o* (*preot*, f. 272^{v}, 279^{v}); palatizarea frecventă a lui *f*: *hiară* (f. 278^{v}), *hier* (f. 251, 265^{v}, 274^{v}), *hierbea* (f. 214), *hiarse* (f. 249), *înhierbântat* (f. 212^{v}), *vor hi* (f. 248); palatalizarea accidentală a labialei *p*: o singură ocurență, *chiept* (f. 276^{v}); *ă* protonic trecut la *a* în *spasenie* (f. 219, 282^{v}); *ă* netrecut la *a*, în *păharul* (f. 260); *ă* etimologic păstrat în *fărmecători* (f. 240^{v})[43]. Din punct de vedere lexical, în ms. rom. 339 se întâlnesc atât termeni specific munteneşti (*cizme*, f. 212^{v}, 250^{v}; *ginere* „mire”, f. 215^{v}, 244^{v}; *scuipi*, f. 241; *coşciug*, f. 254^{v}), cât şi alții care circulă, cu predilecție, în Moldova

[41] Vezi Alexandru Mareş, *Traduceri necunoscute ale lui Dosoftei din perioada celui de-al doilea exil polon*, în vol. *Scriere şi cultură românească veche*, Bucureşti, Ed. Academiei Române, 2005, p. 187–224.

[42] Exemplele care urmează sunt alese numai din această ultimă parte a codicelui.

[43] Toate aceste particularități sunt prezente şi în limba traducerii lui Dosoftei; vezi C. Lacea, *st. cit.*, şi Laura Manea, *op. cit.*

BDD-A526 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:53:34 UTC)

sau în aria nordică a Dacoromaniei: *astrucară* (f. 217), *încrop* (f. 265^{v}), *glodoase* (f. 208^{v}), *pântece* (f. 209), *pită* (f. 209^{v}), *sudui* (f. 210, 220^{v}), *beliră* (f. 276^{v}), *grumazi* (f. 240^{v}), *sicriu* (f. 254^{v}), *ghizdavă* (f. 281^{v})[44].

Toate textele din partea de manuscris fără corespondent în ediția lui Dosoftei sunt exclusiv traduceri realizate după *Mineiele* greceşti. Comparând însă „viețile" din această parte a codicelui cu cele din *Mineiele* de la Buzău, am constatat că textele diferă într-o măsură mai mare sau mai mică (deşi există şi numeroase mici porțiuni în care traducerea este identică, ceea ce ar sugera că ambele variante au la bază traducerea lui Dosoftei). Mai mult decât atât, pot fi aduse şi alte probe că această parte a manuscrisului nu a fost copiată după ediția din 1698 a episcopului Mitrofan[45]. Pe 31 iulie, la *Viața Sf. Evdochim*, în ms. rom. 339 este scris corect numele împăratului iconoclast, „urâtului de Hristos, Theofil" (f. 252^{v}), în vreme ce, în *Mineiul pe iulie*, acesta este transcris greşit: „Filothei" (f. 107). De asemenea, pe 23 august, pomenirea Sf. Lup este consemnată în manuscris (f. 279), la fel ca în sinaxarul grecesc, deşi ea lipseşte din *Mineiul pe august*[46]. Faptul că un copist bine informat şi „aprovizionat", precum cel ce a alcătuit ms. rom. 339 şi care „prescrie" cam în acelaşi timp două culegeri hagiografice diferite descinzând, în cea mai mare parte, din *Mineiele* greceşti, nu foloseşte şi nu pare să cunoască *Mineiele* lui Mitrofan, ar putea fi un argument pentru a avansa ipoteza redactării codicelui nostru ante 1698, aşadar într-un interval cuprins între 1686 şi 1698[47].

S-ar putea crede, pe de altă parte, că în continuarea „vieților" tipărite de Dosoftei copistul a folosit cealaltă culegere hagiografică, alcătuită în Muntenia, la care lucra în aceeaşi perioadă, şi din care 6 file au ajuns să fie legate din greşeală în ms. rom. 339[48]. Se opune acestei ipoteze, mai întâi, obiecția logică a lipsei de sens a unei astfel de operații: nu vedem de ce copistul ar fi transcris încă o dată „viețile" (nu puține!) pe care tocmai le copiase într-un codice separat, dar similar ca structură, doar pentru a completa lipsurile existente în celălalt izvod. Apoi, între limba textelor aflate între filele 6–11^{v} şi cea a restului manuscrisului se observă şi câteva[49] diferențe semnificative la nivelul particularităților fonetice sau al anumitor echivalări,

[44] Vezi Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, Ed. Academiei Române, 1975, p. 337, 349; cf. şi *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, coord. Ion Gheție, Bucureşti, Ed. Academiei Române, 1987, p. 393–395.

[45] Aşa cum se întâmplă, de pildă, în exemplarul unicat (de sub cota CRV 73) al *Vieții şi petreacerii svinților* de la Biblioteca Academiei Române, unde, pe foile rămase albe ale volumului, „viețile" sunt transcrise în continuare după *Mineiele* din 1698.

[46] Vezi D. Russo, *Critica textelor şi tehnica ediților*, în *Studii istorice greco-române*, tomul II, Fundația pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II", 1939: „...dacă din contra ms. recent nu cuprinde lacunele şi greşelile aflate în cel vechiu, conchidem cu siguranță că el reprezintă o altă familie" (p. 587).

[47] De altfel, şi Gabriel Ştrempel, în *Catalogul manuscriselor româneşti*, vol. 1, datează manuscrisul, pe criterii de grafie, tot la sfârşitul secolului al XVII-lea (p. 92).

[48] Vezi mai sus.

[49] Eşantionul păstrat din această a doua culegere hagiografică este destul de restrâns pentru a ne putea permite stabilirea unui inventar mai bogat de particularități.

BDD-A526 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:53:34 UTC)

ceea ce constituie un indiciu al faptului că în ultima parte a manuscrisului (ca şi în celelalte părţi ale acestuia, cu excepţia filelor menţionate) a fost urmat un izvod diferit de acela folosit pentru porţiunea cuprinsă în caietul 2. Astfel, între filele 6–11^{v} este întrebuinţat doar grupul consonantic *sf* în cuvinte ca *sfânt*, *sfinţia sa* sau *sfat*, în vreme ce, în restul manuscrisului, formele cu *sv* au o pondere covârşitoare; trecerea lui *u* la *o* în *preot* (cu patru ocurenţe în text) vs. predominarea formelor cu *u* în restul manuscrisului; desemnarea oraşului Constantinopol prin „cetatea lui Costandin" (f. 10), echivalare care nu se mai regăseşte nicăieri în codice (cf. „Constantinopoli", f. 243, sau „Ţarigrad", f. 242); notarea zilelor lunii, din titlurile capitolelor, numai în cuvinte („într-această lună, a şasea zi", „a şaptea zi", f. 6^{v} etc.) vs. scrierea lor exclusiv cu cifre („într-această lună, în 7", f. 13^{v}). Prin urmare, cel de-al doilea argument care poate fi invocat în sprijinul ipotezei descinderii întregului manuscris dintr-un original dosofteian este un raţionament bazat pe excludere: dacă admitem că, pentru intervalele 10 (parţial)–30 iunie şi 13 iulie–27 august, ms. rom. 339 nu reprezintă o copie a *Mineielor* buzoiene şi nici una după codicele muntean necunoscut, din care se păstrează doar cele şase file rătăcite în manuscrisul nostru, şi având în vedere că nu se mai cunoaşte vreo altă traducere românească a *Proloagelor* datând din această perioadă, rezultă, cu mare probabilitate, că singurul izvod, la care copistul ar fi putut apela pentru completarea „vieţilor" pe lunile de vară, este o versiune integrală, manuscrisă, a *Vieţii şi petreacerii svinţilor*.

UNE COPIE MANUSCRITE DE *PROLOGARIUL* DU MÉTROPOLITE DOSOFTEI DE LA FIN DU XVIIe SIÈCLE

(Résumé)

Depuis longtemps, on considérait que le manuscrit roumain 339, se trouvant à la Bibliothèque de l'Académie Roumaine, pourrait être une copie de la deuxième partie (concernant les mois de mars à août) de la collection hagiographique *Viaţa şi petreacerea svinţilor,* traduite et imprimée à Iassy (1682–1686) par le Métropolite Dosoftei. Les parties datées du 10 au 30 juin et du 13 juillet au 31 août ne sont jamais parvenues à être imprimées. Le but de cet article est de présenter les résultats de la recherche approfondie sur les sources du manuscrit 339, ainsi que de vérifier la possibilité que celui-ci renferme aussi les «vies» qui n'ont plus été imprimées dans l'édition de Dosoftei. Les conclusions de l'étude – issues principalement de la confrontation du contenu du manuscrit avec toutes les collections similaires du XVIIe siècle, étayées par des arguments linguistiques – confirment l'hypothèse que le manuscrit 339 est sans doute une copie de la partie conservée dans la collection du Métropolite de Moldavie, ainsi que, très probablement, de la partie non publiée. Cette copie a été réalisée avant 1710 (c'est bien à cette époque que remonte la note la plus ancienne du manuscrit) ou, peut-être, même avant 1698 (l'année de la parution de l'ouvrage *Ménologes* publié à Buzău, que le copiste n'avait pas connu).

Cuvinte-cheie: manuscrisul românesc 339, „manuscrisul de la Tatina", copie, proloage, *Viaţa şi petrecerea svinţilor*, mitropolitul Dosoftei, culegere hagiografică, logofătul Frâncu, mineie, „Mineiele" de la Buzău, traduceri, caiet (al manuscrisului), argumente lingvistice, particularităţi de grai.

Mots-clés: manuscrit roumain nr. 339, „manuscrit de Tatina", copie, martyrologe, *Viaţa şi petreacerea svinţilor*, Métropolite Dosoftei, recueil hagiographique, chancelier (logofăt) Frâncu, ménologes, *Mineiele* de Buzău, traduction, cahier du manuscrit, arguments linguistiques, particularités linguistiques régionales.

Facultatea de Litere, Bucureşti
Universitatea Bucureşti
Str. Edgar Quinet nr. 5–7

BDD-A526 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:53:34 UTC)